

Мар'яна Білак,
асистент,
Мукачівський державний університет
(м. Мукачево)

Mariana Bilak,
Assistant,
Mukachevo State University
(Mukachevo)

УДК 373:37.035
ББК 74.65

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ УЯВЛЕНЬ ПРО НАЦІОНАЛЬНО- КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

PSYCHO-PEDAGOGICAL GUIDELINES FOR THE DEVELOPMENT OF JUNIOR PUPILS' NOTIONS OF NATIONAL AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF THE UKRAINIAN NATION

У статті здійснено спробу теоретичного аналізу проблеми формування уявлень в учнів молодшого шкільного віку про національно-культурні особливості українського народу. Автор вказує на психолого-педагогічні передумови формування цього багатогранного процесу, що забезпечують ефективність виховання молодших школярів засобами національних традицій, досліджує основні чинники впливу на формування національно-культурної свідомості молодшого школяра, розкриває зв'язок між формуванням уявлень та здобутим досвідом.

Дослідник вказує, що у пошуках провідних засобів гуманізації виховного процесу в сучасній школі педагогічна наука і шкільна практика орієнтується на самоцінність людської особистості школяра, її внутрішні ресурси і саморозвиток

Ключові слова: уявлення, культурні цінності, традиції, учні молодшого шкільного віку.

The article attempted to analyze theoretically the problem of formation by Primary school children the ideas about national-cultural features of Ukrainian people. The author reveals the psychological and pedagogical background for the formation of this multifaceted process, providing efficiency primary school children education by the means of national traditions, explores the main factors of influence on the formation of national-cultural consciousness of the primary student, describes the relationship between the formation of ideas and acquired experience.

The researcher points out that in searching of the leading tools humanization of the educational process in modern school pedagogical science and school practice focuses on the intrinsic value of the individual student its internal resources and self-development.

Keywords: ideas, cultural values, traditions, primary school students.

В статтю предпринята попытка теоретического анализа проблемы формирования представлений у учащихся младшего школьного возраста о национально-культурных особенностях украинского народа. Автор указывает на психолого-педагогические предпосылки формирования этого многогранного процесса, обеспечивающие эффективность воспитания младших школьников средствами национальных традиций, исследует основные факторы влияния на формирование национально-культурного сознания младшего школьника, раскрывает связь между формированием представлений и полученным опытом.

Исследователь указывает, что в поисках ведущих средств гуманизации воспитательного процесса в современной школе педагогическая наука и школьная практика ориентируется на самоценность человеческой личности школьника, ее внутренние ресурсы и саморазвитие.

Ключевые слова: представление, культурные ценности, традиции, ученики младшего школьного возраста.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У системі людських цінностей і пріоритетів одне з провідних місць займає національно-культурна свідомість особистості. Провідною тенденцією розвитку культурної свідомості стало засвоєння величезної національно-культурної спадщини, що складає фундаментальні засади творення сучасної української культури. Адже опанування людиною основних духовних цінностей світової та національної культурної спадщини забезпечує її здатність формувати себе в просторі культури передусім як творця, а не пасивного споживача культурної продукції.

Державна політика в сфері освіти, згідно з положеннями Національної доктрини розвитку освіти України, повинна забезпечити створення необхідних умов для творчої самореалізації особистості: «виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти» [5], що й зумовлює актуальність окресленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблему розвитку уявлень у дітей досліджували психологи Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Венгер, Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Люблінська та ін. Вивчалось формування уявлень і педагогами (Н. Ветлугіна, Н. Сакуліна, Є. Тихеева та ін.). Відомі різні психолого-педагогічні трактування процесу розвитку уявлень у дітей молодшого шкільного віку. Зокрема, вчені В. Давидов, О. Запорожець розглядають його в руслі пізнавальної діяльності підрослої особистості. Адаже впродовж цього складного та багатоаспектного періоду у розвитку особистості розширюється коло уявлень, закладаються основи інтелектуальних операцій, необхідних для наступного засвоєння шкільних предметів, розвиваються нові мотиви пізнавальної діяльності, що стають добрим підґрунтям для систематичного і свідомого засвоєння нових знань.

На думку вчених (Л. Венгер, Л. Виготський та ін.) уявлення складають основний зміст знань дитини. Особливістю сучасних досліджень (О. Запорожець, Г. Люблінська) з окресленої проблематики є те, що психологічний образ уявлень особистості розглядається як активне явище, що виконує регулятивну роль у діяльності особистості молодшого школяра. Відомо, що уявлення формуються у людини на основі конкретних знань, вражень, які вона колись сприймала, або з якими перетиналася якимось чином у своїй діяльності. Тому психологи (Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Венгер, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн) неоднозначні у підходах до трактування поняття «уявлення».

Так, дефініція «уявлення» визначається як «наочний образ предмета чи явища (події), який виникає на основі минулого досвіду (даних відчуттів і сприймань, шляхом відтворення в пам'яті чи в уяві як відтворений образ предмета, який ґрунтується на нашому минулому досвіді. Уявлення – це завжди образ предмета, який, на основі «попереднього сенсорного впливу відтворюється у разі відсутності предмета» (С. Рубінштейн).

Формування мети статті. Мета статті полягає у визначенні психолого-педагогічних засад формування у молодших школярів уявлень про національно-культурні особливості українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У системі традиційного навчання в дітей почергово виникають різні емпіричні уявлення, притаманні для відповідних вікових періодів розвитку. Тому розумова діяльність дітей молодшого шкільного віку базується на тих інтелектуальних засадах та практичному досвіді, які сформувалися ще в дошкільному віці під час оволодіння ними тими чи іншими життєвими уявленнями. Відомі дослідники (Б. Ананьєв, Л. Занков, Д. Ельконін) у свій час чітко визначили, що оволодіння дітьми уявленнями, а на цій основі поняттями, встановленими програмами виховання та навчання дітей, впливають на їхній розумовий розвиток. А уявлення, яке зазвичай виступає в ролі чуттєвої опори, під час формування тих чи інших понять, варто мати на увазі, оскільки такою опорою стають не тільки уявлення, які спеціально формуються в процесі навчання, але й уявлення, які стихійно склалися на основі здобутого власного досвіду дитини.

Досліджуючи психологічно-педагогічні умови формування уявлень у молодших школярів, важливо пам'ятати, що засадничими основами для них є надбання народної педагогіки, яка впродовж віків нагромаджує інформацію про досвід, традиції та звичаї українського народу, формує певні стереотипи та правила виховання. Адаже кожне покоління входить у життя через освіту, виховання, соціалізацію, самопізнання і самотворення індивідууму як особистості.

Під час дослідження вказаної проблеми, ми виходили з теоретичних засад формування національної свідомості, закладених у дослідженнях українських учених: М. Боришевського, Г. Ваценка, Ю. Липи, В. Москальця, І. Сікорського, Д. Чижевського, М. Шлемкевича та ін., у яких знайшли відображення українська національна ідея, духовність, демократичні засади навчання та виховання. Під дефініцією «національна культура» ми зазвичай розуміємо основні духовні цінності та особливості поведінки, що характеризують людей тієї чи іншої країни, нації. Охарактеризувати українську національну культуру досить складно, оскільки культурні надбання та цінності в різних регіонах нашої країни, а також в різних соціальних групах і поколіннях мають свої, типові для певного регіону України особливості. Проте деякі загальні висновки щодо національних культурних цінностей, що мають безпосереднє відношення до формування базової культури школярів та формування в них уявлень про національно-культурні особливості українського народу можна зробити.

У пошуках провідних засобів гуманізації виховного процесу в сучасній школі педагогічна наука і шкільна практика орієнтується на самоцінність людської особистості школяра, її внутрішні ресурси і саморозвиток. Пріоритетом шкільного виховання є створення і забезпечення умов, які сприяють повноцінному особистісному розвитку кожної дитини. Відповідно, навчально-виховний процес у сучасній школі має бути зорієнтованим на особистість школяра, формування його моральної свідомості, духовних цінностей, що проявляються у його поведінці та діяльності.

Основними засобами формування уявлень у молодших школярів про національно-культурні особливості українського народу є інформаційний, пошуковий, дослідницький методи, шляхом інтерактивної взаємодії всіх соціокультурних чинників та інституцій. З метою якісного забезпечення цього неоднозначного процесу варто використовувати такі форми організації навчання та виховання: словесні (розмови, бесіди, зустрічі), практичні (екскурсії, дослідження об'єкта), наочні (музеї, світлиці, виставки, тематичні стенди). У цій взаємодії важливим чинником постає сім'я як носій культурних традицій, спадкоємності поколінь, етногенетичної пам'яті, а також середовище – суспільне життя як арена застосування уявлень про ментальне. Утвердження народних традицій, пошуки нових педагогічних умов, найефективніших форм та методів роботи з формування національної свідомості кожного учня виступає одним із найактуальніших завдань нашого часу, яке потребує теоретичної та методичної розробки і, головне, – впровадження в практику роботи сучасної української школи. На позитивне ставлення молодших школярів до надбань та цінностей української культури впливає комплекс чинників, основою якого є організація різновидів діяльності, спрямованої на забезпечення їх емоційного переживання й осмислення в їх єдності.

Відповідно до трактування «уявлення – це збережений і відтворюваний у свідомості чуттєво-наочний образ раніше сприйнятих предметів чи явищ дійсності, тісно пов'язаний із словесним позначенням предмета». Уявлення – це процес утворення образу предмету або явища, які в певний момент не сприймаються, але були сприйняті раніше. На відміну від відтворення, уявлення не передбачають чіткої часової локалізації в минулому. Сьогодні школа, вчителі початкової ланки освіти покликані відповісти на запитання, як підготувати молодшого школяра до життя в майбутньому постіндустріальному чи інформаційному суспільстві, при цьому дбайливо оберігаючи і примножуючи систему норм і цінностей, що склалася в українського народу.

Уявлення – наочний образ предмета чи явища, що викликає на основі минулого досвіду/ даних відчуття та сприймання його відтворення у пам'яті або уяві [1]. У психолого-педагогічних джерелах виділяються два основних способи формування національно-культурних уявлень: рефлексивний, пов'язаний з вербалізацією і свідомим прийняттям знань і норм поведінки, і нереклексивний, коли останні засвоюються шляхом безпосереднього наслідування зовнішньому зразку або під впливом соціальної групи, що здійснюється через механізм навіювання, «психічного зараження» (К. Сарингулян). Норми, не усвідомлювані носіями даної культури (так багато мовних норм, звичаї тощо), можуть засвоюватися тільки нереклексивним способом [6].

Впродовж багатьох віків наш народ створив такі традиції, які тільки притаманні українському народу. Джерелом українських традицій є народна педагогіка, яку не випадково називають усною традиційною фольклорною материнською школою, яка покликана формувати духовні цінності у людини. І передусім саме шляхом передачі соціального досвіду від старших до прийдешніх поколінь традиції забезпечують засвоєння найвищих національних, культурних і матеріальних, нагромаджених віками цінностей, норм, правил, ідеалів, відображають наступність соціального досвіду. Передусім, шляхом передачі соціального досвіду від старших до прийдешніх поколінь, традиції забезпечують засвоєння найвищих національних, культурних і матеріальних, нагромаджених віками цінностей, норм, правил, ідеалів, відображають наступність соціального досвіду [8].

Традиції, спрямовані на розширення знань про свій народ, уможливають реальний особистий вибір у житті, праці, моралі, у сучасному естетично-творчому, побутовому відродженні національного менталітету. Дослідниця К. Приходченко наголошує, що : «особистісний світ дитини розвивається від індивідуального до духовно-практичного досвіду людства з метою виховання людини культури, здатної до відтворення природно-культурного середовища з опорою передусім на національну культуру» [3, с. 23]. У роботі з дітьми молодшого шкільного віку потрібно звертати увагу на їхні вікові особливості. Адже у них ще немає сталих інтересів, власну ініціативу проявляють слабо, їхня увага нестійка. Тому вони потребують постійної допомоги та порад учителя щодо організації свого дозвілля та пізнавальної активності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що національні почуття в дітей молодшого шкільного віку не виникають самі. Вони є результатом цілеспрямованого виховного впливу на дитину громадських організацій, пануючої ідеології, політики, мистецтва, суспільного устрою, виховної роботи сім'ї, школи та позашкільних закладів.

Провідними умовами ефективного функціонування системи педагогічного забезпечення розвитку національної свідомості учнів початкових класів є:

- створення близьких і зрозумілих для певних вікових категорій ситуацій внутрішнього сприйняття та усвідомлення учнями молодшого шкільного віку знань про українську культуру та традиції;
- педагогічне забезпечення процесу формування у молодших школярів навиків оволодіння національними цінностями.

Відродження України неможливе без пробудження національної свідомості українського народу, насамперед підростаючого покоління. Тому особливе занепокоєння нині викликає відсутність у більшості дітей віком від шести до десяти років усвідомлення себе як частини народу, співвіднесення своєї діяльності з інтересами нації. Зарадити справі може створення такої системи народної освіти, яка виховувала б національно свідомі громадяни України. В Україні освіта з кожним роком енергійно набуває національного характеру: вона спрямована на втілення в життя української національної ідеї. Цілі і зміст сучасної освіти важливо підпорядкувати системі національних інтересів, ідей, головним цінностям духового скарбу українського народу – національним звичаями, традиціям і обрядам.

Процес формування у молодших школярів уявлень про національно-культурні особливості українського народу варто поєднувати із розвитком у школярів засадничих уявлень про стиль, спосіб мислення та діяльності, в якому поєднуються логічні та психологічні компоненти національних особливостей. Адже уявлення про своє рідне, близьке і зрозуміле для кожної дитини з раннього дитинства, – це складні відображення, що супроводжують творення понять як однієї з форм мислення і одночасно відтворюють взаємозв'язки між ними. Сформовані уявлення про національно-культурні особливості українського народу дають змогу особистості розпізнавати основні матеріальні, духовні та психічні ознаки рідної культури.

У формуванні таких уявлень особливу роль відіграє добре продуманий і відповідно організований навчально-виховний процес під час уроків і виховних занять якого провідним засобом навчання та виховання постають уроки рідної мови і літератури, уроки музики і мистецтва. Тому що основу тематичного спектра художніх творів для учнів молодшого шкільного віку становлять зображення національних духовно-культурних, суспільних, ментально-психологічних процесів та їх продуктів, подані на доступному для учнів молодшого шкільного віку рівні. Адже саме художні твори для дітей, музичне мистецтво, народний фольклор, у комплексі володіють потужним емоційним потенціалом, який вводить їх у стан співпереживання, що дозволяє включити загальне національне в коло особистісних інтересів та запитів дитини. Дитяча поезія діє на особистість через форму і зміст, що веде до ефективного вироблення естетичних смаків, до потреби гармонії, «включення» духовних

сил. Все це в комплексі визначає етнокультурну спрямованість нашої освіти, яка, за влучним визначенням Т. Мацейків, «виступає такою характеристикою освіти, яка показує, в якій мірі її завдання, мета, зміст, технології виховання і навчання орієнтовані на розвиток і соціалізацію особистості як суб'єкта етносу і як громадянина держави, здатного до самовизначення в умовах сучасної світової цивілізації» [2, с.394]. Аналіз нормативних документів, змісту початкової освіти, шкільних підручників для 1-4 класів засвідчує про посилення ролі етнокультурної складової змісту навчання та виховання учнів початкових класів. Молодший школяр відповідно до своїх вікових можливостей та особливостей сприйняття та уявлення має прямі чи опосередковані зв'язки з природним, соціальним, навчальним, ігровим, технологічним і психолого-педагогічним середовищами, які суттєво впливають на вихованість та освіченість дитини.

Проте, виникають суперечності між вимогами до формування етновиховного середовища сучасної початкової школи і відсутністю цілеспрямованої діяльності, насиченої морально-етичним змістом.

Основними педагогічними умовами, які забезпечують ефективність виховання молодших школярів засобами національних традицій:

- зв'язок виховання учнів початкових класів із національними традиціями та життям;
- врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей;
- емоційність виховання;
- комплексний підхід до використання українських традицій у вихованні молодших школярів;
- доступність національних традицій.

Тому важливо у навчально-виховному процесі ЗОШ I ступеня використовувати інноваційні методи, форми і прийоми роботи: бесіди, спостереження, розповіді, конкурси, свята, розваги, екскурсії. В цьому контексті актуальною буде рекомендація академіка НАПН України О. Савченко: «... маємо спеціально створювати виховні і розвивальні ситуації, коли активно працюють моральні почуття, інтерес, мимовільна увага, пам'ять. Надзвичайно важливо, щоб дитину оточувало естетично-привабливе розвивальне і виховне середовище. Причому не створене раз і назавжди, а мінливе, змінюване педагогами, батьками разом з дітьми» [4, с.107].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Уявлення в учнів молодшого шкільного віку є новим якісно-своєрідним суб'єктивним образом об'єктивної дійсності; формою більш узагальненого, але разом з тим наочного об'єкта, шляхом їхнього втілення, а також формою функціонування предмета в системі життєдіяльності людини. Відповідно у процесі ознайомлення з національно-культурними особливостями українського народу в молодших школярів утворюються чуттєво-наочні образи сталих культурно-побутових особливостей, соціальних і культурних явищ, пов'язаних з народними традиціями, обрядами, звичаями, які формуються на основі минулого досвіду (відчуття і сприймання) шляхом відтворення їх у різних видах діяльності. На вказаному віковому етапі успішне використання наочної системи уявлень сприяє швидкому розумовому розвитку дитини. Подальші наукові розвідки пов'язуємо з проблемою національної самоідентичності особистості.

1. Блонский П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения: в 2т. / под ред. А. В. Петровского. – М. : Педагогика, 1979. – Т.1. – 304 с.
2. Мацейків Т. Етнокультурна спрямованість шкільної освіти і виховання / Т. Мацейків // Гірська школа українських Карпат. – №4-5. – 2008-2009. – С. 394-397.
3. Приходченко К. Характеристика різнобічних якостей освітнього середовища / К. Приходченко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 16 (203). – Ч. II. – 2010. – с. 23-31
4. Савченко О. Виховний потенціал початкової школи: посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О. Савченко. – 2-ге вид., доповн., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226 с.
5. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка / М. Стельмахович. – К. : ІСДО, 1996. – 288 с.
6. Стефаненко Т. Етнопсихологія / Т. Стефаненко. – М.: ИПРАН Академический Проект, Екатеринбург. – 2000. – 320 с.
7. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. Школа, 1988. – 220 с.
8. Chervinska Inna. Mountain School of the Ukrainian Carpathians: Problems and Prospects of Development // Inna Chervinska / Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – Vol 1, No 2-3 (2014). – pp. 28-33

Reference

1. Blonsky P. P. Yzbrannie pedahohycheskye y psykholohycheskye sochynenyya: v 2t. / pod red. A. V. Petrovskoho. – М. : Pedahohyka, 1979. – Т.1. – 304 s.
2. Matseykiv T. Etnokul'turna spryamovanist' shkil'noyi osvity i vykhovannya / T. Matseykiv // Hirs'ka shkola ukrayins'kykh Karpat. – №4-5. – 2008-2009. –S. 394-397.
3. Prykhodchenko K. Kharakterystyka riznobichnykh yakostey osvitn'oho seredovyshcha / K. Prykhodchenko // Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. – № 16 (203). – Ch. II. – 2010. – s. 23-31
4. Savchenko O. Vykhovnyy potentsial pochatkovoyi shkoly: posibnyk dlya vchyteliv i metodystiv pochatkovoho navchannya / O. Savchenko. – 2-he vyd., dopovn., pererobl. – K.: Bohdanova A.M., 2009. – 226 s.
5. Stel'makhovych M. Ukrayins'ka rodyinna pedahohika / M. Stel'makhovych. – K. : ISDO, 1996. – 288 s.
6. Stefanenko T. Etnopsykholohyya / T. Stefanenko. – М.: YPRAN Akademicheskyy Proekt, Ekaterynburh. – 2000. – 320 s.
7. Sukhomlyns'ky V. O. Sertse viddyay dityam / V.O. Sukhomlyns'ky. – K. : Rad. Shkola, 1988. – 220 s.
8. Chervinska Inna. Mountain School of the Ukrainian Carpathians: Problems and Prospects of Development // Inna Chervinska / Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – Vol 1, No 2-3 (2014). – pp. 28-33.